

Eőry Vilma főszerk.

Értelmező szótár+ (Bozsik Gabriella)

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2007. 1826 OLDAL

Gondolatok egy új értelmező szótárról

A magyar nyelvtudomány, azon belül is a lexikográfia 2007-ben egy értékes, új szótárral gazdagodott, mely a Tinta Könyvkiadó Magyar nyelv kézikönyvei című sorozatának 13–14. kötete. Öt évvel ezelőtt a kiadó vezetője felkereste az MTA Nyelvtudományi Intézetét azzal a céllal, hogy felkérje a szakembereket: dolgozzák át, bővítsék és tegyék komplexebbé a korábban megjelent, jórészt a tanulók számára elkészített Képes diákszótárt. A munkálatok elkezdődtek, és egy fél évtized után a kívánság teljesült. Új kiadványt vehet tehát a 12–16 éves korosztály a kezébe, ha egy-egy szónak a jelentését kívánja megismerni.

A szótár szerkesztői a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében a Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Osztály tudományos kutatói, akik munkájukban többek között a lexikográfia, a lexikológia, sőt a jelentéstan legújabb eredményeit is felhasználták. A főszerkesztői teendőket Eőry Vilma tudományos főmunkatárs vállalta és végezte.

A kétkötetes kézikönyv terjedelme összesen 1826 oldal, amelyben mintegy 16 000 címszó, 16 000 gyakorisági mutató, 40 000 értelmezés, 55 000 példamondat, 73 000 szinonima, 10 000 tájszó, 18 000 ellentét, 4000 szólás és közmondás, 2000 nyelvi tanács és végezetül 16 000 etimológia található, azaz mindez összesítve 250 000 nyelvi adatot jelent. Közöttük sok határon túli magyar szó is szerepel.

Többeket meghökkenhet a címben előforduló pluszjel, mivel eddig még ilyenre nem volt példa. Első látásra a kiejtése sem egyértelmű: a plusz a matematikában ugyanis az összeadás jele, és a tanuló [meg]-nek ejti. Ha nem csupán a fő-, hanem az alcímet is megtekintjük, azonnal világossá válik számunkra az a plusztartalom, amely az eddigi értelmező szótáraknak nem jellemzőjük: *Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok*. A komplexitásra való törekvés, illetőleg a minél hatékonyabb iskolai alkalmazás vezette a szerkesztőket, amikor a címszóknak nem csupán a jelentésszerkezetét tárták fel, hanem megadták a szinonimáikat és az antonimáikat is, de megtalálhatók a tájnyelvi jelentésbeli megfelelések is.

A szócikkek élén álló szavak nyelvészeti analizálását méltán teszi gazdagabbá a szakszerű etimológiai magyarázat. Például a *suba* arab eredetű vándorszó; a *szevasz* latin eredetű német jövevényszó. Itt érdemes tisztáznunk tanulóinkkal a következő szakkifejezések meghatározását: idegen szó, jövevényszó, nemzetközi szó. Házi feladatként otthoni gyűjtőmunka kapcsolódhat az órai megbeszéléshez: például keressenek 20 latin és görög eredetű szót. Más alkalommal kutassanak, hogy milyen szláv nyelvekből kerültek szavak a magyar nyelvbe. Az ilyen jellegű feladatok megoldásakor diákjaink nemcsak mélyebben ismerik meg a szótári anyagot, hanem egyre inkább rájönnek a szótár hasznára is.

	gyakoriság	szófaj	toldalékok	
címszó	szelíd ♦♦♦♦ mn -ek, ~et, ~en] SZÓCIKKFEJ
értelmezés	1. Engedékeny, nyájas, béketűrő. <i>Szelíd leánya, soha nincs egy hangos szava. Szelíd kedélye minden vitát megold a családban. Szelíden mosolyog.</i> • Szólás: <i>Szelíd, mint a bárány vagy a galamb.</i>			
jelentések	2. Az emberre nem támadó (állat). <i>Van egy szelíd medvéje.</i>] SZÓCIKKTÖRZS
példamondat	3. (választékos) Végtelenségtől mentes, megnyugtató. <i>Szelíd érzelmeket táplál iránta. Szelíd színeket használ. Szelíd éghajlata miatt szívesen látogatják Észak-Olaszországot a skandinávok.</i>			
irodalmi példa	„A folyó oly símán, oly szelíden Ballagott le partalan medrében” (Petőfi S.: A Tisza).			
szinonima	♦ Szin: 1. jámbor, gyöngéd, türelmes, galamblelkű, megértő, (rég) szelíded 2. időmított, megszelídített, szelídített, házi, nemesített, (népi) kezes, (rég) szelíded 3. kellemes, mérsékelt, enyhe, csendes, nyugalmas] SZÓCIKKLÁB
szólás a szinonimák között	• 1. A légynek sem árt. Fát lehet vágni a hátán. Olyan jó, mint egy falat kenyér. Olyan, mint egy angyal.			
tájszó	♦ Táj: 1. angyalicska			
ellentét	♦ Ell: 1. durva, vad, erőszakos 2. támadó, vad 3. kellemetlen, harsány, vad			
etimológia	♦ Etim: Ismeretlen eredetű szó.			
nyelvhasználati tanács	♠ Hosszú <i>i</i> -vel írjuk és ejtjük. Toldalékos alakokban és származékokban azonban megrövidülhet az <i>i</i> : [szelíden] vagy [szeliden], [szelidít].			

Az Értelmező szótár+ szócikkeinek felépítése és a szótárban alkalmazott jelek, rövidítések magyarázata

A munka elsődleges célja az, hogy az érdeklődők elsősorban a mindennapi életünkhöz tartozó, alapszókincsbeli szavak értelmét tárhassák fel, de ezek mellett megtalálják az egyes tudományok (iskolai tantárgyak) szakkifejezéseit is. Mivel az értelmező szótár egyszerre hagyományörző és modern is szeretne lenni, beépít tájnyelvi és régies, népies, valamint már elterjedt idegen (pl. az informatikával és a számítástechnikával foglalkozó) szavakat is. Például: *bennszülött, felülvizsgál, javakorabeli, létminimum, kezeskedik; brikett, bojár, ibolyántúli, jávorszarvas, jezsuita, kánya, kentaur, kéregvasút, mellkas, székely, tiszavirág; bekecs, bezupál, billikom, boglyakemence, dolmány, toborzás; blog, cédé, csip, digitalizál, fájl, fitnesz, kábeltelevízió, képmagnó (videó), szoftver.* A jelentésváltozatok arab számozással különülnek el egymástól.

A homonimákra az indexszámok hívják föl a figyelmet, és természetesen külön szócikkbe kerülnek a szófaji értéküknek megfelelően. Ha egy szónak több szófaja létezik, azok – római számmal jelölve – annyi szócikket kapnak, ahány szófajuk kimutatható, például *ütköző* I. mn (melléknévi igenév is), *ütköző* II. fn.

Rendkívül jól segít a vizsgált szó alaposabb megismerésében a gyakorisági mutató. Az ötfokozatú skála növekvő számú jelei mutatják az egyre nagyobb gyakoriságot, elárulják nekünk, hogy mennyire gyakran vagy mennyire ritkán előforduló szóval állunk szemben. Például gyakran használt szó: *kihagy, király, korábbi, nincs, pislog*; közepesen gyakori a *kulacs, pisztácia, postáz, szimfónia, tanszék*; ritkán fordul elő a *háborúskodik, hupikék, kuglóf, kinin, trakta*.

A gyakorisági skála mellett a toldalékoláshoz is kapunk segítséget. A főneveknél a többes számú, a tárgyragos és az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alak szerepel. Például a *cselekvés* szócikkben: *cselekvések, cselekvést, cselekvése*. A melléneveknél a többes számú, a tárgyragos és az *-n, -an, -en* vagy az *-ul, -ül* határozóragos alak. Például a *habos* címszó mellett a *habosak, habosat, habosan*.

Újdonság az *Értelmező szótár+* fogalomköri csoportosítása a II. kötet végén, amely a szótárban található szavakat témakörönként rendezi el. Ilyenek szerepelnek többek között: *élővilág; ember; állat; növény; az ember környezete; lakóhely; lakberendezés* stb. Ebben a részben a szavak nem betűrendben követik egymást, hanem a jelentésbeli összefüggések (fajfogalom, nemfogalom viszonya) működnek rendezőelvként. Ennélfogva az *Értelmező szótár+* az első magyar fogalomköri szótárnak is tekinthető. Például az *egyházi alkalom* jelzős szerkezet fogalomkörébe tartozik: *áhítat, balázsolás, bérálás, böjt, búcsú, istentisztelet, konfirmáció, körmenet, litánia, mise és úrvacsora*.

Az anyanyelvi nevelésben a magyartanárok számos készségfejlesztő feladata között az egyik igen jelentős teendő a tanulók szótárhasználatra való nevelése. Hogy ezt a feladatot a kiadvány még jobban megkönnyítse, szintén újnak nevezhető szerkesztői módszert valósít meg: minden oldal alján közli a szócikkekben előforduló szófaji és egyéb rövidítések feloldását, például *hsz:* határozószó, *nu:* névutó, *Er:* Erdély, *Dv:* Dráva-vidéki, *szin:* szinonima, *Ö:* utótagi összetétel. Ezzel a megoldással a szótárhasználó időt takarít meg, hisz nem kell minduntalan visszalapoznia a rövidítések jegyzékéhez.

A két kötetben a fogalmak megértését, memorizálását nagyban segíti a sok ügyes, rajzos illusztráció. A szótár értékei között továbbá feltétlenül említésre méltó a szócikkekben nyelvi szemléltetésként alkalmazott számos szólás, valamint közmondás. Ezek értelmeztetése, magyarázata hatásos, kedvelt, fontos gyakorlattípusa a szókincsbővítésnek. Dicséretes a sok, igényesen összeválogatott szépirodalmi idézet a jelentések megvilágításához. Az esztétikai nevelésben és az ízlésformálásban, illetőleg a személyiség fejlesztésében ugyanúgy nagy segítséget jelentenek a magyartanárnak, mint a különböző stílusminősítések.

A szótár igényes nyomdai kivitelezése, ízléses tipográfiája tanárnak és diáknak egyaránt kedvet ébreszt a mindennapi használathoz. A szerkesztők az összeállításkor a lexikográfiai előírásokon kívül fontos pedagógiai és pszichológiai szempontokat is érvényesítettek, és ez a kézikönyv sikerét és népszerűségét is megalapozhatja a köz- és a felsőoktatásban.

Bozsik, Gabriella: Reflections on a new monolingual dictionary

Az írás szerzőjéről

Bozsik Gabriella

Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Magyarország

bozsik.gabriella[kukac]gmail.com